

Försök till en kort beskrivning om Skara stift av Per Lindskog år 1813

Medelplana

Konsistoriella Pastorat är beläget på Kinnekulle i Kinne Härad och består af 2:ne socknar: Medelplana 17 $\frac{3}{8}$ och Westerplana 11 $\frac{3}{4}$ eller inalles 29 $\frac{1}{2}$ hemman *) Folkmängden var år 1750, 631 personer och år 1810. 751.

Kyrkorne äro upbyggde i katolsketiden**). I Mellplana torn finns nytt slagur, ditskänkt 1808. af Hans Excellence m. m. Gref N. Posse till Hellekis, samt 2:ne klockor. Westerplana kyrka har varit ganska liten, till år 1723, då Biskop, J. Svedberg.

**) Hela Kinnekulle har omkring början af 1400-talet blifvit kallad Kinneberg, Kindaberg, jämväl Upland, i anledning hvaraf detta Pastorat fått namn af Medelupland (Medel-op-landom), såsom beläget midt emellan Ostupland och Vestupland, sedermera Medeluplanda, Ostuplanda och Vestuplanda, nu: Mellplana, Österplana och Vesterplana. Bihang till VG Lagen. I Väster gränsar, det till Sjön Wernern, hvara vattenytan areala innehåll är 48 quadrat – mil, och således 3 gånge större än Wetterns, m.m. se Öfver Direktören Nils Marells Beskrifning till Kartan öfver de till Segelfarten tjenlige sjöar, och strömmar emellan Göteborg och Norrköping.*

****) I Bih. Till VG Lagensäges om Bisk. Bengt som lefde i detta seklet. I Mådal Uplandum gaf han badhi klockor ok böckår och skrudh, vi visitation yrkade dess tillbyggnad, hvatmed början då sades vara gjord och hvartill Lagman Gyllengrip samt Fehmanska Slägten, i synnerhet Justitia Kanslern Baron thomas Fehman, bidragit, hvilke ock bragt henne till det skick, hvori hon nu är. I tornet är slagur samt 2:e klåckor.*

Säterier i Mellplana Socken äro 4: a) Hellekis 1 mtl, hvartill hälften av Brunnsgården 1 är lagd. Säteriets åker, Borggården 1 t:e 23 k:land och Stallgården 1:10 dertill räknade, utgör 57 t:land; äng 171: 10 och skog 537: 18. Hit hörer en Djurgård af 53 t:land 9: k:land, uti hvilken, såsom varande i godt stånd, flera djur underhållas, samt en vacker och stor trädgård med Orangeri, hvilken förtjenar uppmärksamhet och intage 7 tunne- och 9 kappeland.

Byggnaderne, de vackraste i orten, bestå a) af Karaktensbyggningen af sten 3 våningar hög med 30 rum, uppbyggd af n. v Egaren, ÖveresteKammarherre R och K. Af K. K:s Orden samt Ridd. Af K. Carl XIII:s Orden Hans Excellens Hr Grefve N. Posse b) 2:ne flygelbyggningar af trä, 2 våningar höga, för Betjeningen; c) på sidan i norr ett gammalt tvåvånings stenhus, som kallas fyrkanten och beboddes under det stora huset uppbyggdes. Häruti hålles Gudstjenst om sommartiden. Längre i norr på Borggården är genom samme Egares försorg en d) stor stenhusbyggnad uppförd med tegeltak och slagur, 2:ne våningar, innehållande spannmålsbodas å ena gafveln, midt uti vagnbodas och å andra gafveln i öster ett stort väl inrättadt stall med stallkammare m.fl. *) Hellekis har Kalkugn till eget behof äfvensom en hamn i Wernern.

b) Råbäck 1 mtl (hvertill höra * Jutegården $\frac{1}{2}$ och St. Kjalstorp $\frac{1}{2}$ m som äro frälse och, brukas under Säteiet), hvars karaktensbyggning innehåller 13 rum, har 2:ne flygelbyggnader, en af sten och en af trä, ladugården byggd i fyrkant af sten; , stall, vagnsbod och nödiga uthus af sten, Här är en ansenlig trädgård på 3:ne sidor kring

bogården, hvaruti finnas flera hundrade äkta fruktträd af alla i orten bekanta fruktslag. Till gården hör 5 åkersgården, nästan lika stora, af hvilka hvardera besås med 9 à 10 tr.

**) Bland gamla rustningar finns på Hellekis ett stort svärd, som är 2 aln. 9 tum långt, handfästet inberäknadt (som är 17 tum), ovanliga betselstänge och stegbygglar, tätt med silfvernaglar försedda. Berörde svärd har förmodligen varit ett forntidens slagsvärd och skall då R. R. G Posse (+ 1676) egde Hellekis, blifvit funnet under roten af en kulifallen gran i djurgården råg samt vårsäd i proportionen; 8 ängar; skog till gårdsle och vedbrand samt något byggningsvirke uti en till gården nära belägen betesmark. Dessutom finns ock i ängarne tillräcklig löfskog af flere slag; har kalkugn till eget behof. Egare är Majoren Baron C Fock.*

c) Hjelmsäter 1 helt jämte avhyste Rå och Rörs hemmanen Nils Nilstorp $\frac{1}{2}$, Hjelmsätetorp, $\frac{1}{2}$ och Käckatorpet $\frac{1}{2}$. Egorymden gör tillsammans 507 t:e- 6 k:land; här af äro 10: 6 trädgård (som är betydlig) och tomteplats, 82: 1 åker, som består af rödmylla med små klapursten och kalkstensbotten; 172: 14 äng; af hårdvall och mossar, beväxte med ek, hassel, ask samt flere slags löfträd; 242 $\frac{1}{2}$ beteshagar och utmark, beväxte med granskog. Byggnaden består af en manbyggning af trä med 2:ne flygelbyggningar af sten. Spannemålsboden och Ladugårdshuset äro af sten. Egare är Gref. H. D Hamilton.

d) Borggården i samt därunder ett halft frälsehemman Dalagården. Säteriets ladugård med öfrige uthus äro af sten. Karaktärsbyggningen 2:ne våningar hög med tak af stickor står under byggnad; en stor trädgård fyra gårdar; ängar äro flere, men till antalet och egorymden icke uppgivne såsom ännu varande under avmätning. Egare är f.d. Häradsskrifvaren J. O Thelning.

Kyrkoherde Bostället 1, har sedan 1807 genom nu varande Kyrkoherde Magir P. Carlbergs nitfulla omsorg erhållit betydlig förbättring, i thy att manbyggningen blifvit reparerad och brädfodrad samt brygghus, drängstuga och kölna af sten uppförde. Trädgården är tillökad med unga fruktträd försedd, 150 famnar nya stengårdsgårdar anlagde m.m. *)

Fattig- och Skolhus är under ett tak, af sten uppfördt samt på bekostnad af Ähans Excellence Posse år 1807 till tak, påmurning, inredning m.m. fullkomligen istandsatt. En ambulatorisk Skolmästare från Götene nyttjas här på vissa tider af året till undervisning af Allmogens barn, hälst någon fond till *Skolinrättningen, i anseende till Allmogens mindre förmögenhet, icke ännu kunnat Winkas.

Gästgifvare-gård är i Westerplana By.

Kinne kulle **) en högd, som synes 8 à 9 mil likasom en hattkulle över horisonten;

**) Detta är det enda Bostället i Församlingen*

****) Kind eller Kinne är ett anglosaxoniskt ord, härledes från kynda, eller kind, antända eld och betyder ett afbrändt ställe, svedje, land, deras kommer Kindholtz taeda picka vel resina impraegnata, tyre, töre, torrved. Verelil Lexicon in voce kynda.*

Tros vara det första stället i Norden, som efer syndafloden uppsökes och beboddes av Jättarne Kinne, Helle, Gomer och Mare, deras Kinnekulle, Hellekis, Gom eller

Gum och Martorp eller Maretorp fått sina namn, ävensom Essgårdet eller Essagårdet af Mares dotter Essa, som det första bebodde; hvilka 3:ne sidstnämnde hemman uti Husaby äro belägne. Kullen, som är i norr och söder 2 x 2,5 mil lång och $\frac{3}{4}$ dito bred, är ett berg och vidlyftiga afsättningar eller trappevis lagde fält, som innehålla hela Socknarne, hvartil kommer att dessa afsättningar äro betäckta med sköna ängar, vackra åkerfält, skog och löfträd. Hvardera fält består af särskilda bergarter, hvilka, äfven som afsättningarne, gå nästan horisontelt omkring bergets medelpunkt. Å dessa afsättningar äro åtskiljde med perpendikuläre avbrytningar elså kallade klevor, som likna Kyrko- eller Slotts-murar. a) Sandstensklevan eller nedersta hvarvet är 450 alnar bred, men i lodrätt högd med hela slutningen 41 alnar, består af hvit sandsten, som stöter något på gult, betäckt med sand samt svart och något rödblandad mylla, men på några ställen, mojord. På västra sidan vid Hellekis och Råbäcks stränder och äfven under Hjelmsäters skogen, ser man, då Wenern starkt utfallit, huru detta hvarf utsstyrker i sjön flera famnar under vatten horisonten, uti tunna skivor eller lager, ofta ej 2 tum mäktige, då deremot de ovanföre befintlige hålla 4 à 6 Quartets tjocklek. b) Limstens klevan, hvars jordmån är dels vartmylla, dels röd och svart kalksten, är i längden 800 alnar, men i lodrätt högd 36. Detta stratum är af kalksten *) som bliver till god kalksten genom bränning, lefversten, (som i elden spriger i stycken), och orsten, hvilken är kristalliserad såsom ett salt. Ofvanpå limsten ligger ett kråkberg i hårda och fasta i strata. c) Rödstensklevan är i längden 800 alnar samt består af Ölandssten. Denna är af 3 slag; grön gruffelsen underst, grå täljsten det ovanpå, af hvilken golfsten förfärdigas, samt der ovanpå röd täljsten och öfvest svartmylla.

**) En rödaktig förändring af kalken med gröna ådror finnes vid Råbääck och skulle genom slipning gifva en ganska täck marmor. - De raraste träd och örter växa här. Jämväl finnas petrifikater; i anledning hvaraf må nämnas, att för flera år tillbaka funnits under väglagning uti landsvägsdicket ibland skiffer-gruset, 8 st petrificeade oxeltänder af hästeslägtet, de största af 4 tum storlek; en del deras förvaras på K Gymnasie Biblioteket i Skara*

Innanföre ligger d) Gorsens klevan, som är i längden 600 alnar och, sammanräknad med Rödstens klevan, har en lodrätt högd af 77 alnar. Denna sten tjänar hvarken till kalkbränner eller stensliperi- Längre uåt finnas e) höga backar om 600 alnars längd, af idel kullriga gråstenar uppfylde. Vidare eller högre upp möter f) Kråkberget *)

**) Här och där finns en slags skiffer, som är hård och gråaktig och af så fint gry, som den bästa oljsten. När denna tillhugges och behörigen slipas, tjänar den till fina äggjerna brynande. Denna Klef tillskapas av ofantliga och med hvarsanddra ifrån norr till söder jämnlöpande åsar, som på östra och västra sidorne liksom: omfatta högsta kullen, der äfven deras lodrätta högd är störst. På norra sidan sker åsarnas avslutning mera tvärt och stupande. På mellanrummet, som dessa åsar på södra sidan innesluta, ligger 1) Stenåsen, som häftar vid högkullen och avsöndras från västra långåsen med en djup men smal dal och mosse, bekant under namn af Medelplanas Sprängesdal; 2) ofantliga bergskullar, bestående af hiskeliga stenkastningar, sammanvräkte till en förundransvärd högd på ena och försänkte i avgrundsdjupa dalar på andra samt utbredda i åsklika sträckningar på tredje stället o.s.v. Trakten kallas på Allmogens språk knultarne, emellan hvilka och östra långåsen träffas 3) Österplana Sprängesdal, som börjas med en, efer föregivande, bottenlös mosse. Den på västra åsen är mäst upödlad till åker och kallas Medelplana*

sal till skilnad från den på ösgtra åsen, som kallas Österplana sal.

Af svart skiffer till 500 alnars längd och ernäst g) högsta Kullen af grof och hård sandsten, eller af trapp, som ock kallas järnbinda ') och är en mörkgrå förstenad järnlerera, tvärtöfver af 862 alnars längd, men i lodrätt högd 243 alnar, de höga backarne med kråkberget inberäknat*)

**) Denna stenart förekommer som oftast i våra Svenska gruvor och heter tegel- eller svartskål, för dess mörka färg, samt hämtas därifrån till glasbruken. Den rundel öfveste planen utvisar, är nästan cirkelformig, och ifrån medelpunkten afsluttande på alla håll. Härifrån har man de allra vackraste och vidsträcktaste utsikter och är troligt, att så framt bergen Billingen, Åll- och Mösseberg på södra sidan el hindrade, man kunde vid klart vänder se över hela Skaraborgs Län eller nästan över hela Westergötland. Denna högd har isynnerhet varit passande för vårdkasar, hvilka antändes för att tillkändagifves fiendes ankomst. En sådan vårdkase har ock varit på Kullen tills i början av 18:de seklet, men hvilken Öfversten Löjtnanskan Maria Nackrey på Hjelsäter år 1731 förvandlades till ett prydligt åttakantigt hus med torn, kalladt: Mariehus, af Allmogen; Apehus, i afsigt att tjena till hviloställe eller lusthus för dem, som besökte Kullen. Det gjorde tjänst i flera år; men emedan det hela tiden stod utan fönster och dörrar, blef det år 1741 om natten före påskadagen (icke utan särskild uttydning af de vidskeplige) af någon stor orkan kullkastadt. Det är blott på ett ställe som högkullen med någorlunda bekvämlighet kan bestigas: desse ställen kallas kast eller fall. Huruvida här varit eller är någon underjordisk vulkan, som icke synes osannolikt, hålst lindriga jordbefningar ofta blivitt förfpprde, torde en framtid få utröna..... För övrigt kan anmärkas, att man af Kullens utseende kan döma om blivande väderlek, ty när Kyllen har klar topp, är luften re; när deremot molnen nalkas spetsen, vet ma, att samma moln öppnas med vätske o.s.v*

af svart skiffer till 500 alnars längd och ernäst g) högsta Kullen af grof och hård sandsten, eller af trapp, som ock kallas järnbinda och är en mörkgrå förstenad Jernera, tvärtöfver af 862 alnars läng, men i lodrätt högd 243 alnar, de höga backarne och kråkberget inberäknade *). Denna är betäckt med barrskog. Jordmånen är sand- och svartmylla. På öfvesta och medlersta slutningen af kullen växa äpple- och körsbärsträd vildt o.s.v. Om beskaffenheten och ordningen, i hvilken lagren uti denna så kallade Flötsberg förekomma, anförer Professorn och Riddaren Bergman. Ordningen, uti hvilken ämnena följa på hvarandra, är på Kunnekulle unders sandsten, så alunskiffer, däruppå kalk, sedan åter skiffer och överst en mörkgrå trapp; härtill kan läggas, att Brukspatron W. Hisinger säger, det Kinnekulles sandstens hvard Hailar på Granit. Vid kullen har BergsRådet m.m Baron S.G. Hermelin träffat lösa stenkolsbitar, och släktskapen emellan alunskiffer och stenkol samt flera anledningar synas gifva mycket hopp att för framtiden vinna tillgång på stenkol.

**) Enligt denna uträkning blir Kinne-Kulles högd över Wenern 397 alnar eller 794 fot, Wenerns högd över Vesterhafvet är 147 fot, hvardan Kullens högd över detta haf, blir 941 fot. Denna beskrivning över stra är hämtad ur von Linnés Vestgögta-Resa sida 20 f. och jord efer den sidan af Kinne-Kulle, som vetter åt väster eller åt sjön Wenern.*

Enligt sägen, skall Westerplana äng nära sjön bredvid den brantaste klippan legat en kyrka, som i den v. Linnés Wästgöra-Resa bifogade Profil över Kinnekulle, Kongl.

Vetensk. Academiens Handlingar af 1767, 1707 och flerstäds, kalls Hestlings, men bör rätteligen, som den på stället benämnes heta Hestlings kyrka; här är en tvärbrant uti sandstenschvarfvat, som går perpendikulärt neder mot 40 alnar, hvarast vattnet susas inunder; denna kyrka säges hafva varit en offerkyrka, men inga lämningar af murar synas efter densamma; förmodlingen hafa de af Stenhuggarne blivit borttagne och bortsålde.

Bland minnesmärken befinnas på Gärdet emellan Mellplana och Westerplana kyrkor, der i forna tider vuxit stor skog, trenne stora hällar: den förrsta säges vara uppresta till åminnelse af Konung Sverkers vistande därstädes. Den andra hällen är upprest af Sigrig Posse från Hellekis förmodligen på 1580-talet, ehuru årtalet icke kan ses. Den tredje har blivit upprest 1589 af en Georg Posse från Hellekis till åminnelse af ett besök af hans Broder från Dahl, då pesten grasserade. På denne sten äro ristat Pissiska, Trolliska och Krummiska vapnen kallas Tvådöds eller Tvådörrs-hällar.

En sten är af Stenhuggare Stenhammar emellan Mellplana kyrka och Hellekis vid Torpet Korsbäcken upprest år 1728 till åminnelse av den af Konung Fredrik anställde Jagt på Kinnekulle, då han å nämnde ställe middagade.

Uti den så kallade Sjöskogen vid Hellekis säges bodt en Sjörofvare Tulle, som skall haft 6 söner; vilken, der Tulle lyssnat efer deras hemkost, heter Örviken, och platsen uti skogen, der han bodt, kallas Tullen; i samma skog skall ock varit en Sjöstad vid namn Robonåt, hvarefer 3:ne Frälsehemman under Hellekis, belägne därintill, fått namn af Robogårdarne.

En graf, övertäckt med grova hällar finnes uti Hellekis Djurgård, der, efer berättelse, en Jätte vid namn Helle och dess Hustru Kisa (efter hvilka Hellekis säges fått sitt namn) skola vara begravne.

Trenne offerkällor äro här bekante; en uti munkängen vid Hellekis, der offerpenningar blivit fundene; en vid Kullatorp, der en fyrkantig offerpenning af silver funnits och en uti illängen vid Besstorp, kallad S. Apollonias källa. Dessutom finnas allestädes på kullen små källor, hvilka till det mästa innehålla kalkaktigt vatten. När man går på kullens översta spets tycker man sig af dånet kunna sluta till underjordiska ihåligheter.

I Råbäcks så kallade Prästäng finnes en källa, som till egenskaper och verkan tyckes kunna jämföras med Loka.

Hjortar och rådjur hafva där funnits för många år tillbaka; nu finnas de blott i Hellekis Djurgård.

Uti en Kyrkobok af 1623 är infördt, huru Gud i November månad nämnde år, *med sitt faderliga riis pestilentzium besökte Medeluplanda Församling* - - - hvarefer de personer uppräknas, som af sådan orsak med döden afgått.

Ehuru hela Pastoratet å ena sidan gränsar till Sjön Wenern, är fisket här ej fördelaktigt. Den är endast vid Hellekis eller Westerplana, som någon gång en obetydlig fångst af gäddor och abborrar kan erhållas.

Åkerbruket är obetydligt i anseende till matjordens mindre djuplek, som på flera ställen endast utgör en fjärdedels aln över berget. Åtta dagars torka förosakar missväxt både på hö och säd.

Återväxten af säd förslår icke till allmogens underhåll året igenom, hälst hemmanen här uppe äro ganska små i jämförelse mot andra; utan bristen måste ersättas genom förtjänst med foror till Göteborg, Hofva och annorstädes, med stenhuggerier af alla

slag *) samt med kalkbränning, som nu mera aftager, sedan skogsbristen blivit så märkbar.

Frukt och körsbär är en handelsvara för denna ort, ävensom asak, hvilken betalas med 36 sk. RG. Tunnan vid Hellekis hamn, därifrån den sedan med fartyg transporteras till Glasbruken. Vid Weserplana är ock en sjöhamn för varors inlastning å fartyg till Wermeland.

De fattiges förtjänst består till någon del deri, att de, om sommaren plocka njupon, nötter, bär och kummin, och sedan försälja dem dels i Lidköping höstmarknad, dels till uppköpare från Wermeland och andra orter.

Flera utvägar till näringar för Allmogen härstädes finnas icke. Ett arbetshus, der sysslolöse barn och fattigt folk av qvinkönet, kunde blifva sysslosatte med hvarjehands nyttiga handaslögder, vorde derföre af mycket värde.

**) Såsom: portstolpar, kolonner af sandsten, golfsten, slipar och slätthuggen, mälthus- och kölnebottnar, mangel- och trädgårdsbord, slipade rännstenar, stentrummor till underjordiska vattuledningar, grafstenar med inskriptioner, innebyggde-grafar, vägskillnad- och milstenar, större och mindre skorstenar, trappor med rundstav och skarp kant, så kallade planar (stora stenar för förstugu-trösklar) räfflade qvarnstenar, jämväl till snus och saltqvarnar, vigter med järngrepar, hoar, mortlar, slipade hållar, framför kalkugnar, spishällar, brunnskar, målade hållare, bakugnsarilar m.fl. Uti senare åren har nu varande Kyrkoherden sökt uppliva stenhuggningen af anförde stenarbeten och ombestyrer verkställigheten deras hos stenhuggarne, då derom med honom brevväxla.*

Avskrift Per Lindskog år 1813